

УДК 811.161.2:81'373.611

УКРАЇНСЬКІ ПРИКМЕТНИКИ З ПРЕФІКСОМ ПРИ- У ВІДНОШЕННІ ДО ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО СТАНУ МОВИ

Руслана ГОМОНАЙ

Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, Київ-1, 01001
Відділ історії української мови

У статті розглядається історія розвитку прикметників з префіксом *при-* в українській мові, починаючи з праслов'янського періоду і до наших днів. На основі зібраного матеріалу встановлюються структурні типи, виділяються лексико-словотвірні групи, характерні для цих дериватів на кожному етапі розвитку української мови.

Ключові слова: словотвір, ад'єктиви, префікс, префіксальний і префіксально-суфіксальний способи словотвору, семантичні відношення.

Як відомо, склад української ад'єктивної лексики протягом всього історичного розвитку української мови постійно поповнювався шляхом словотворення. На кожному етапі розвитку мови у системі словотвору існують деривати, утворені різними способами. Серед засобів словотвору, засобів збагачення словникового складу в українській мові одними з найпродуктивніших є префіксальний і префіксально-суфіксальний способи творення.

У цій статті розглядаються прикметники з префіксом *при-* (прасл. *ргі* < **ргеі*, що походить з іє. **раг(еі)* > **ргеі*, де походження кінцевого елемента не цілком ясне¹), котрі становлять інтерес для дослідження як зі структурного, так і з семантичного погляду. Варто зазначити, що на сьогодні в українському мовознавстві немає окремого дослідження, присвяченого цій темі. В одних працях прикметники з префіксом *при-* згадуються принагідно², в інших – описується функціонування окремих груп із зазначеним формантом на сучасному етапі розвитку української мови³.

Прикметники з префіксом *при-* існували вже у праслов'янській мові. Утворювалися вони в переважній більшості від дієслівних основ. Наприклад, *присний* – прасл. *ргіс(ь)пль* < **ргі-йстьпль* – “нинішній; той, що живе тепер”; утворений за допомогою префікса *ргі-* “при-” від кореня **es-* “бути”, наявного, зокрема, в українському “є”⁴. Прик-

¹ Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. Т.4. Київ, 2003. С.568.

² *Грищенко А.П.* Прикметник в українській мові. Київ, 1978; Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / Под ред. А.С. Мельничука. Киев, 1986; *Німчук В.В.* Давньоруська спадщина в лексичі української мови. Київ, 1992; *Корецьку F.* Předložky. Koncové partikule // Etymologický slovník slovanských jazyků: slova gramatická a zejména. Praha, 1973. Sv. 1.

³ Словотвір сучасної української літературної мови. Київ, 1979; Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. Київ, 1969.

⁴ Етимологічний словник української мови. Т.4. С.588.

метник *прикрій* – прасл. *ргікъ* – “неприємний”, очевидно, утворений за допомогою префікса *ргі-* “при-” від основи дієслова *kr-* “різати”, спорідненого з дінд. *krntati* “ріже”, лит. *kirsti* “рубати”⁵. *Приємний* – прасл. **ргі҃ьмьль* – “який викликає задоволення, втіху, радість” – утворений за допомогою префікса *ргі-* “при-” від основи дієслова *imatī*⁶. *Пристойний* < прасл. **pristo҃jьнь* (*при-* + *стояти*) – “який відповідає встановленим правилам, нормам, звичаям”⁷.

Прикметники такого типу функціонували і в пізніший період: *сїа своего присного Данила* (ЛП, 6716); *яко присныи рабъ Хвѣ* (1414; Іл. З. Бл., 56); *яко присны(и) хр̄(с)тайни(н)* (ССУМ, II, 247); *приємний* (1886; Жел., II, 744); *прикрій* (1886; Жел., II, 748).

Багато таких прикметників сьогодні вже не сприймаються як префіксальні чи префіксально-суфіксальні утворення, а відповідні форманти виділяються тільки на діяхронному рівні.

Починаючи з давньоукраїнсько-руського періоду, поширенішим стає модель творення прикметників на основі прийменниково-іменникових сполучень. Однією з обов’язкових умов формування згаданих похідних є перетворення прийменника *при* у префіксальну морфему і використання в переважній більшості випадків суфікса *-н-* як обов’язкового структурного елемента. Поєднуючись з твірною основою, префікс *при-*, як правило, передавав просторові відношення – “той, що перебуває в безпосередній близькості від того, що названо твірною основою”⁸: *пригородьскыи* (Срезн., II, 1395) – приміський, *приморьныи* (Срезн., II, 1431) – приморський, *припутъныи* (Срезн., II, 1448) – придорожній.

У пам’ятках зазначеного періоду (XI–XIII ст.) зафіксовані також випадки, коли префікс *при-* в поєднанні з якісними прикметниками виражав ступінь прояву ознаки – “виразник неповноти вияву ознаки”⁹, “трохи зменшеної ознаки”¹⁰, “неповної міри ознаки”¹¹. Утворювалися такі деривати від якісних прикметників, наприклад: *прискърьбъныи* (Срезн., II, 1455), *Прискръбъна еси, дше мо~а* (Срезн., II, 1455), *примрачьныи* (Срезн., II, 1432), *прикрѣтъи* (Срезн., II, 1417).

Похідні цього типу Ф.Копечний називає демінутивними¹², він вважає, що значення демінутивності префікс *при-* починає передавати вже на архаїчних стадіях розвитку слов’янських мов, наприклад: словен. *pribel*, *pričrn*, *prisladek*, серб.-хорв. *prilūd*, польськ. *Przydlugi*, слов. *prihruby*¹³. Однак Ф.Міклошич, проаналізувавши пам’ятки церковнослов’янської мови, зазначає, що у старих текстах функція демінутивності ніде чітко не проявляється, а слова типу *prialčьнь*, *pristrašьнь* мовознавець пояснює як “той, що є при голоді”; “той, при якому є страх; з якого йде страх”¹⁴. Наприклад: *и*

© Гомонай Р., 2008

⁵ Етимологічний словник української мови. Т.4. С.571.

⁶ Там само. С.570.

⁷ *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Москва, 1986–1987. Т.3. С.366.

⁸ Словотвір сучасної української літературної мови. Київ, 1979. С.249.

⁹ Сучасна українська літературна мова: Морфологія. С.249.

¹⁰ *Русанівський В.М.* Історія української літературної мови. Київ, 2002. С.29.

¹¹ *Грищенко А. П.* Прикметник в українській мові. С.178.

¹² *Корецьку Ф.* Předložky. Koncové partikule // Etymologický slovník slovanských jazyků: slova gramatická a zejména. Sv.1. S.214.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

бы(с) ~ако *приоужастень* и въ сумнени и в радости и въ дерзновѣньи къ Бѣу (Срезн., II, 1486); *прибѣдѣньи* – *приносящій бѣду* (Срезн., II, 1381).

З часом у деяких слов'янських мовах (зокрема словацькій, польській) префікс *при-* починає виконувати, за визначенням Ф.Копечного¹⁵, не демінутивну, а аугментативну функцію. На розвиток аугментативності у префікса *при-* вказує польський тип *przydlugi* (“трохи занадто довгий”). Причому у польській мові це значення виступає спорадично, наприклад, *przydalej* означає “трохи далеко” і “занадто далеко”, а у словацькій мові має регулярний характер. Так, *prihrubý* (“пригрубий”), *prihlupý* (“приглухий”) означає “prliš hrubý, hloupy” – “занадто грубий, занадто глупий”¹⁶. В українській мові демінутивне значення префікса *при-* поширюється і на іменники: *придолинок* (невелика долина), *призвук* (додатковий звук, невизначений, який супроводжує основний), *прикадок* (невеличка кадка).

У староукраїнській мові поряд із префіксально-суфіксальними прикметниками з просторовим значенням (*Прибережная Дакія* (1621; Пал., 559 – Т. Мат. II, 216), *marin(us)*, *maritime(us)*, *мо(р)ски(ї)*, *примо(р)ски(ї)* (1642; Сл. Лекс., 184 зв.), *приградский* (1718–1724; I. Макс., 1261)) з'являються і прикметники з префіксом *при-*, які передавали часові відношення, що засвідчують пам'ятки згаданого періоду: *Привременный*. *Temporane(us)*. *Temporalis* (сер. 17 ст.; Слав.-Кор., 493) – сучасне значення “вчасний, своєчасний”. У цьому випадку найімовірніше маємо префіксальний спосіб творення від прикметника *временный* за допомогою префікса *при-*.

З XVII ст. спостерігається активне використання прикметників із значенням неповної міри прояву ознаки. Це префіксальні ад'єктиви, утворені додаванням префікса *при-* до основи якісних як похідних, так і непохідних прикметників.

Особливо багатий матеріал для вивчення словотвору прикметників за допомогою префікса *при-* (у значенні “неповна міра прояву ознаки”) у період розвитку староукраїнської мови дає “Лексикон латинський” Є.Славинецького – визначна пам'ятка українського мовознавства, що дійшла до нас у рукопису в багатьох списках (найдавніший датований 1642 р.), видана В.Німчуком у 1973 р. Латинські відповідники є безсумнівною цінністю як у структурному, так і в семантичному плані, оскільки допомагають пояснити словотвірну специфіку слов'янських лексем. Якщо розглянути українські слова та їх латинські відповідники, то можна помітити таку структурну відповідність: латинські слова у своєму складі мають чи то суфікси *-ŭl-*, *-ŏl-*, *-cŭl-*, *-ĕll-*, які означають зменшеність, пестливість, чи то префікс *sub-*, який у поєднанні з прикметниками передає слабкий ступінь прояву ознаки¹⁷.

Залежно від значення твірної основи такі прикметники можна поділити на декілька семантичних груп, які вказують на:

1) колір – *прижо(л)ти(ї)* (1642; Сл. Лекс., 181); *прижо(л)тави(ї)* (1642; Сл. Лекс., 289), *пририжъ* (1642; Сл. Лекс., 264), *присини(ї)* (1642; Сл. Лекс., 285), *призелени(ї)* (1642; Сл. Лекс., 287), *прибѣлъ* (1642; Сл. Лекс., 285), *приблѣдъ* (1642; Сл. Лекс., 286), *приблѣди(ї)* (1642; Сл. Лекс., 213 зв.), *приче(р)ни(ї)* (1642; Сл. Лекс., 136), *приче(р)ны(ї)* (1642; Сл. Лекс., 113), *причермни(ї)* (1642; Сл. Лекс., 287), *прите(м)ни(ї)* (1642; Сл. Лекс., 286 зв.), *примра(ч)ни(ї)* (1642; Сл. Лекс., 286 зв.), *прибѣлый* (1718–1724; I. Макс., 1249); *причермны* (1718–1724; I. Макс., 1250); *Subtīnia*. *рыда*

¹⁵ *Корецьку F. Předložky. Koncové partikule // Etymologický slovník slovanských jazyků: slova gramatická a zejména. Sv.1. S.214.*

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Маслюк В.П., Сенів М.Г. Латинська мова. Харків, 1992. С.74.*

притемна-а (1718–1724; І. Макс., 1254); *притемненъ* (1718–1724; І. Макс., 1254); *притемный* (1718–1724; І. Макс., 1255); *примрачный* (1718–1724; І. Макс., 1255);

2) відчуття – *приглухъ* (1642; Сл. Лекс., 291 зв.), *приква(с)ни(й)* (1642; Сл. Лекс., 285), *пригорець* (1642; Сл. Лекс., 285), *пригнали(й)* (1642; Сл. Лекс., 286 зв.), *присмрад-ни(й)* (1642; Сл. Лекс., 284 зв.), *примокри(й)* (1642; Сл. Лекс., 286 зв.), *призи(м)ни(й)* (1642; Сл. Лекс., 134), *прихла(д)ни(й)* (1642; Сл. Лекс., 285 зв.), *прихла(д)ный* (1718–1724; І. Макс., 1250); *примокры* (1718–1724; І. Макс., 1256), *приглухъ* (1718–1724; І. Макс., 1259), *пригнилый* (1718–1724; І. Макс., 1256), *приквасны* (1718–1724; І. Макс., 1248);

3) розмір – *притучный* (1642; Сл. Лекс., 286 зв.), *привеликъ* (1642; Сл. Лекс., 285), *прито(н)ки(й)* (1642; Сл. Лекс., 288), *притучный* (1718–1724; І. Макс., 1255);

4) зовнішній вигляд – *прикудеряви(й)* (1642; Сл. Лекс., 285); *прику(д)р-авъ* (1718–1724; І. Макс., 1249);

5) фізичні властивості – *притяжокъ* (1642; Сл. Лекс., 285 зв.), *пригруби(й)* (1642; Сл. Лекс., 286), *притве(р)дъ* (1642; Сл. Лекс., 104), *притрудни(й)* (1642; Сл. Лекс., 285–286 зв.), *притр-дный* (сер. 17 ст.; Слав.-Кор., 496), *присуровъ* (1718–1724; І. Макс., 1249); *пригр-бый* (1718–1724; І. Макс., 1249); *притру(д)ны* (1718–1724; І. Макс., 1249); *прислабый* (1718–1724; І. Макс., 1249); *пригр-бый* (1718–1724; І. Макс., 1252); *присвѣт-а-й* (1718–1724; І. Макс., 1254); *прихрипливый* (1718–1724; І. Макс., 1256);

6) психологічні властивості, риси характеру – *присором-жлѣвы* (1627; Бер. Лекс., 90), *прикве(р)ни(й)* (1642; Сл. Лекс., 286 зв.), *при(с)кверни(й)* (1642; Сл. Лекс., 279 зв.), *пристрашни(й)* (1642; Сл. Лекс., 285 зв.), *прибе(з)студни(й)* [К І: *прибѣзвстидны(й)*] (1642; Сл. Лекс., 286), *призлонравни(й)* (1642; Сл. Лекс., 286 зв.), *при(с)кор(б)ни(й)* (1642; Сл. Лекс., 302 зв.), *прил-тнивъ* (1642; Сл. Лекс., 294), *приск-рбный* (сер. 17 ст.; Слав.-Кор., 495), *при-ѣскрный* (сер. 17 ст.; Слав.-Кор., 494), *прискорбенъ* (1718–1724; І. Макс., 1260); *прискорбный* (1718–1724; І. Макс., 1254); *прибѣзстудный* (1718–1724; І. Макс., 1252); *призлонравный* (1718–1724; І. Макс., 1254).

З кінця XVIII–початку XIX ст., тобто у період розвитку нової української мови, починають формуватися основні типи префіксально-суфіксальних і префіксальних прикметників з префіксом *при-*, характерні і для сучасної української літературної мови.

Префікс *при-* продовжує передавати просторові відношення, що, на думку мовознавців, стає одним із його основних значень, наприклад: *придворнымъ человѣком* (кін. 18 ст.; Г.Ск. Алф., 435); *...проситъ придворный пан...* (1772; Г.Ск. Д., 315), *Придверный, а. an der Thür befindlich, stehend* (1886; Жел., II, 744), *Пригряничный, а. Grenz-* (1886; Жел., II, 743), *Примежний, а. – кут Nebenwinkel* (1886; Жел., II, 749), *Придверный, а. e. Придверный* (1907–1909; Гр., III, 414).

Дуже часто, як відзначає Д.Баранник, твірним іменником у таких словах є географічне поняття¹⁸: *приморский* (1886; Жел., II, 751) – море, *прибережний* (1886; Жел., II, 738) – берег, *придорожний* (1886; Жел., II, 744) – дорога, *прилісний* (1886; Жел., II, 749) – ліс, *примістний (-існий)* (1886; Жел., II, 750) – місто, *присільний* (1886; Жел., II, 756) – село, *принебесний* (1886; Жел., II, 751) – небо, *приземний* (1886; Жел., II, 745; 1907–1909; Гр., III, 416) – земля, *Пластуни в прикубанських плавнях* (1907–1909; Гр., III, 422), *прикубанський* (1907–1909; Гр., III, 422) – р. Кубань.

У словнику Є.Желехівського і С.Недільського (1885–1886) є прикметник, утворений від іменника на позначення частини тіла людини – чоло (*Причоловий, а. an der Stirn, an*

¹⁸ Сучасна українська літературна мова: Морфологія. С.212.

der Wurzel des Schnabels (1886; Жел., II, 764)) за допомогою префікса *при-* та суфікса *-ов-*.

Прикметники цієї семантичної групи утворювалися від сполучення прийменника *при* з конкретним іменником за допомогою суфіксів, найпродуктивнішим серед яких був суфікс *-н-*. Отже, історично це були префіксально-суфіксальні утворення. У сучасній українській мові існує велика кількість прикметників із префіксом *при-*, які формально

і семантично співвідносяться не тільки з іменниками, а й із безпрефіксними похідними прикметниками з суфіксом *-н-/-ськ-*, утвореними від цих іменників. Характерною рисою описуваної групи прикметників на сучасному етапі розвитку мови є можливість їх утворення як від прикметникових основ, так і від прийменниково-іменникових сполучень. Тобто, прикметник *приморський* може мати дві мотивації:

- 1) морський → приморський,
- 2) при морі → приморський.

У першому випадку маємо чисту префіксацію, у другому – префіксально-суфіксальний спосіб творення, де, крім префікса, у процесі словотворення бере участь суфікс *-ськ-*.

У наш час цей словотвірний тип активно використовується для творення нових слів. Причому прикметники з просторовим значенням на основі сполучення прийменника *при* та іменника у місцевому відмінку використовують не тільки суфікс *-н-*, а й *-ськ-*, *-ов-*, *-ев-* (*приелектродний*, *прикордонний*, *приміський*, *прибалковий*, *прикореневий*).

Пам'ятки української мови XIX–XX ст. засвідчують і префіксальні прикметники з *при-* з часовим значенням – “такий, що відбувається у момент або у час, названий твірним словом”: *Придавний*, *a. angehängt, vorgesetzt, vorgeschlagen* (1886; Жел., II, 743). На думку Д.Баранника, у сучасній українській літературній мові префікс *при-* зрідка виражає часові значення – *принагідний*, *припосівний* та ін.¹⁹

Часове значення виражає також прикметник *присмертний*: *присмертний a. M. dem Tode nahe* (1886; Жел., II, 753); *в мене жінка присмертна* (1907–1909; Гр., III, 439), *Присмертний, а, е. Умираючий* (1907–1909; Гр., III, 439). Утворений він префіксально-суфіксальним способом від сполучення *при смерті*, на що вказує і його німецький переклад у словнику Є.Желехівського та С.Недільського. В українській мові є і слово *смертний*. Але в цьому випадку воно не могло бути твірним, оскільки за своєю семантикою зовсім не збігається з похідним утворенням.

У період розвитку нової української мови з'являються прикметники з префіксом *при-*, які виражають обставинно-об'єктні відношення – “такий, що відбувається в присутності певного колективу”²⁰: *прилюдний* (1886; Жел., II, 749), *Прилюдний, а, е. 1) Публичный, открытый* (1907–1909; Гр., III, 424).

У XIX–на початку XX ст. продовжують активно вживатися прикметники з префіксом *при-* на позначення міри прояву ознаки: *прибілий* (1877; Верхр. Зн., 55), *придурковатий* (1877; Верхр. Зн., 55), *призеленкуватий* (1886; Жел., II, 745), *прибілий* (1886; Жел., II, 739), *приголубий* (1886; Жел., II, 742), *присліпуватий* (1886; Жел., II, 756), *приуговатий* (1886; Жел., II, 762), *приважкий* (1886; Жел., II, 740), *прискорбен*, *прискорбний* (1886; Жел., II, 756), *примауый* (1902; Верхр. Л., 456), *призелений* (1902; Верхр. Л., 456), *прибілий* (1907–1909; Гр., III, 406), *прижовтий* (1907–1909; Гр., III, 415), *призеле-*

¹⁹ Сучасна українська літературна мова: Морфологія. С.212.

²⁰ Там само.

ний (1907–1909; Гр., III, 416), *призеленкуватий* (1907–1909; Гр., III, 416), *присліпуватий* (1907–1909; Гр., III, 438), *прималий* (1907–1909; Гр., III, 425), *придохлий* (1907–1909; Гр., III, 415), *прицуцуватий* (1907–1909; Гр., III, 451), *приплошистий* (1907–1909; Гр., III, 433), *пристарий* (1907–1909; Гр., III, 442), *пристаркуватий* (1907–1909; Гр., III, 442), *призеленоватий*, *призеленковатий* (1912; Верхр. Б., 288).

Як бачимо, у процесі творення таких прикметників, крім префікса *при-*, все частіше бере участь суфікс *-уват-* (*-оват-*).

У “Малорусько-німецькому словнику” Є. Желехівського та С. Недільського трапляються прикметники з префіксом *при-* зі значенням неповної міри прояву ознаки, які є назвами кольорів. Це – *приголубий* (1886; Жел., II, 742), *прибілий* (1886; Жел., II, 739), *призеленкуватий* (1886; Жел., II, 745). Структурною особливістю їх німецьких відповідників є наявність суфікса *-lich* (*bläulich*, *weisslich*, *grünlich*), що позначає зменшеність, частковість прояву ознаки. Наприклад, *прибілий* – нім. *weisslich* (1886; Жел., II, 739) – сучасний переклад “білуватий”.

У праці “Знадоби до словаря южнорусского” (1877) І. Верхратський так пояснив значення прикметника *прибілий*: префікс *при-* відповідає тут латинському *sub-*, старослов’янському *сѡ-* (*сѡбѣлъ*); це ж стосується прикметників *прижовтий*, *призелений*, *призеленковатий* та ін. (1877; Верхр. Зн., 55).

Факт активного використання префікса *при-* для творення прикметників із значенням неповної міри прояву ознаки підтверджують і діалектологічні словники. Так, і сьогодні в гуцульських говірках спостерігається широке застосування прикметників з префіксом *при-* особливо на позначення кольору: *прѣбілий*, *прѣжовтий*, *прѣзелений*, *прѣхолодний*²¹.

У сучасній українській літературній мові цей словотвірний тип, на думку В. Русанівського, зберігся “як реліктовий”²² – він представлений небагатьма дериватами: *приглухий* (СУМ, Т. 7, 589), *пристарий* (СУМ, Т. 8, 38). Як зазначає В. В. Німчук, частіше прикметники, що вказують на неповну міру прояву ознаки, творяться за допомогою префікса *при-* й суфікса *-(к)уватий*²³: *приглухуватий* (СУМ, Т. 7, 589), *присліпуватий* (СУМ, Т. 8, 24), *пристаркуватий* (СУМ, Т. 8, 39).

Загалом саме за цією ознакою “українська, польська, болгарська, македонська і сербохорватська мови, в яких обмежено представлений словотвірний тип якісних прикметників з префіксом *при-* (*prz-*) на позначення слабого ступеня прояву ознаки, протистоять іншим сучасним слов’янським літературним мовам, що не мають цього типу”²⁴. Порівняймо укр. заст. *приглухий*, *приглухуватий*, *пристарий*, діал. *прималий*, *присухий*, *прижовтий*, ст.сл. *ПРИБЛѢДЪ*²⁵.

Коли йдеться про прикметники з префіксом *при-*, необхідно звернути увагу на слова *привинен*, *привільний*, зафіксовані в пам’ятках української мови. Названі слова є прикметниками, у структурі яких чітко виділяється префікс *при-*, проте за семантикою їх не можна віднести до жодної із зазначених груп. **ПривѢнен**: *я того непривинна* (Т. Мат., II, 218), *привѢнен*, (*-ннен*) (1886; Жел., II, 740). Сучасний переклад німецьких відповідників, які наведені у словнику Є. Желехівського та С. Недільського,

²¹ Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. С.156.

²² Русанівський В.М. Історія української літературної мови. С.29.

²³ Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. С.120.

²⁴ Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология. С.96.

²⁵ Там само.

звучить як “співвинний, причетний до чогось (до злочину тощо)”, укр. заст. *причетний*. У словнику за ред. Б.Грінченка *привинен* перекладається як “прикосновенень, причастень” (1907–1909; Гр., III, 409). Отже, у цьому випадку можемо сказати, що префікс *при-* за значенням дорівнює префіксу *со-* (*спів-*). Прикметник *привільний* (1886; Жел., II, 741) також є в “Словнику української мови” за ред. Б.Грінченка, де він перекладений як “привольный” (1907–1909; Гр., III, 409). У СУМі подано два значення названого слова: 1) Безмежний, широкий; 2) пер. Вільний, нічим не обмежений (СУМ, 7, 574). У цьому випадку префікс *при-*, найімовірніше, вказує на необмежений прояв ознаки. Подібне значення має і прикметник *притужний*, **а, е**, зафіксований у словнику за ред. Б.Грінченка. Автор пояснює його значення як “очень тяжелый, обременительный” (1907–1909; Гр., III, 447).

Зібраний фактичний матеріал вказує на те, що префікс *при-* у прикметниках деколи вживався замість *пре-* (*пр±*): *двери же ея <...> при±ты отъ вс±хъ шаровъ и злата* (13 ст.; ЛГВ, 122); *ирквъ сто± бци. оусп±нь~є причисто±* (Гр. 14 ст., 56); *при бытности его и приче(ст)нихъ о(т)цевъ <,>... (1721; ДНМ, 166 зв.); Прикрасний, а. überaus schön, s. ПРЕ-* (1886; Жел., II, 747).

На те, що це справді сплутування, вказує ряд факторів:

1) примітки і покликання у словниках. Наприклад, *пристрашньми = пр±страшньми* (Срезн., Т. 2, 1464); *ПрѠкрасний s. ПРЕ-* (1886; Жел., II, 747);

2) переклад того чи іншого слова, якщо це дані з словників. Наприклад, *Приважкий, а, zu schwer* (1886; Жел., II, 740) – “дуже важкий”; *Припізний, а, zu spät* (1886; Жел., II, 753) – “дуже пізній”. У цьому випадку ми маємо частку *zu*, яка у сполученні з прикметником перекладається як “занадто, дуже” і відповідає українському префіксу *пре-*;

3) вживання в одній пам’ятці одного і того ж слова з різними префіксами чи написання загальновідомого і загальноновживаного слова не за правилами (порівн. Грамоти 14 ст.: *ирквъ сто± бци. оусп±нь~є причисто±* (Гр. 14 ст., 56) – *бг□ и пречи(ст)ое его матери...* (Гр. 14 ст., 13)).

Це явище можна пояснити, найімовірніше, впливом усного мовлення, тобто вимовою ненаголошеного [e] з наближенням до [и].

Отже, прикметники з префіксом *при-* – це неоднорідна за структурою, семантикою і часом виникнення група ад’єктивів. Префікс *при-* міг брати участь як у префіксально-суфіксальному, так і в префіксальному способі творення прикметників. Найдавніші деривати – це префіксально-суфіксальні прикметники, утворені від основи дієслів. Поширена у праслов’янській мові, ця словотворча модель не стала продуктивною у наступні періоди. Починаючи з давньоукраїнсько-руської мови, префіксально-суфіксальні прикметники виникали на базі сполучень прийменника та іменника і могли передавати просторові (сформувалася ця модель у давньоукраїнсько-руський період і залишається найпродуктивнішою у наш час), часові (виникли у староукраїнській мові, продуктивні і сьогодні) й обставинно-об’єктні (фіксуються з XIX ст.) відношення.

Префіксальні прикметники передавали, як правило, значення неповної міри прояву ознаки. Формування цього словотворчого типу відносять до ранніх етапів розвитку української мови, але найпродуктивнішим він став у XVII–XIX ст. У наш час прикметники такого типу трапляються переважно у говорах.

Список скорочень джерел

Бер. Лекс. – Лексикон словеноросійський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука: Надрук. з вид. 1697 р. фотомех. способом. Київ, 1961.

- Верхр. Б.** – Верхратський І. Говір Батюків. Львів, 1912.
- Верхр. Л.** – Верхратский І. Про говор галицьких Лемків. Львів, 1902.
- Верхр. Зн.** – Верхратский І. Знадоба до словаря южнорусского. Львів, 1877.
- Г.Ск. Алф.** – Сковорода Г. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира // Григорій Сковорода. Повн. збір. тв.: У 2-х т. Київ, 1973. Т.1. С.411–464.
- Г.Ск. Д.** – Сковорода Г. Діалог, или разглагол о древнем мірѣ // Григорій Сковорода. Повн. збір. тв.: У 2-х т. Київ, 1973. Т.1. С.307–323.
- Гр.** – Словарь украинского языка: У 4-х т. / За ред. Б.Грінченка. Київ, 1959. Т.3.
- Гр. 14 ст.** – Грамоти XIV ст. / Упоряд., вступ. ст., комент. і слов.-покажч. М.М.Пешак. Київ, 1974.
- ДНМ** – Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережн. України) / Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. Київ, 1976.
- Жел., П** – Желєхівський С., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів, 1886. Т.2.
- І. Макс.** – Максимович Іван. Лексикон латинсько-слов'янський 1718–1724 / Фотопередрук О.Горбача. Рим, 1991.
- ЛП** – Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т.2. Санкт-Петербург, 1908.
- Лл. З. Бл.** – Молдован А.М. “Слово о законе и благодате” Илариона. Київ, 1984.
- ЛГВ** – Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. чл.-кор. НАН України М.Ф.Котляра. Київ, 2002.
- Пал.** – Копыстенский З. Палинодия // Памятники полемической литературы Западной Руси. Санкт-Петербург, 1878. Кн. 1.
- Р.** – Розов В. Українські грамоти. Т. 1 – XIV в. і перша половина XV в. Київ, 1928.
- Сл. Лекс.** – Славинецький Є. Лексіконь латинський // “Лексикон латинський” Є.Славинецького. “Лексикон словено-латинський” Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В.Німчук. Київ, 1973. С.59–420.
- Слав.-Кор.** – Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексікон словено-латинській // “Лексикон латинський” Є.Славинецького. “Лексикон словено-латинський” Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В.Німчук. Київ, 1973. С.423–541.
- Срезн.** – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург, 1893–1912. Т.2.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2-х т. Київ, 1977–1978.
- СУМ** – Словник української мови: В 11-ти т. Київ, 1970–1980.
- Т. Мат.** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підгот. до вид. В.В.Німчук та Г.І.Лиса. Київ, 2003. Кн. 1–2.

UKRAINIAN ADJECTIVES WITH PREFIX *PRY-* vs OLD SLAVONIC LANGUAGE

Ruslana GOMONAI

*Institute of Ukrainian language
National Academy of Sciences of Ukraine
4, Grushevskogo str., Kyiv-1, 01001
Department of History of Ukrainian language*

The historical development of adjectives with prefix “*pry-*” in Ukrainian language from Old Slavonic language till our days is considered in this article. The analysis of obtain data gave us the possibility to determine main structural types, to select lexical–

word building groups typical for these adjectives during all period of development of Ukrainian language.

Key words: word building, adjectives, prefix, prefixation, prefixation plus suffixation, semantic relations.

Стаття надійшла до редколегії 03.10.2007
Прийнята до друку 26.10.2007